

I tilgift rummer rapporten ejendomshistoriske redegørelser, for såvel kirkelige som verdslige jorddrotter i herredet, forsøg på at spore købstadsaristokratiets og lavadelens virksomhed på det lokale plan – på at spore oplysninger om handels- og kommunikationsforhold – ja redegørelser for St. Dionysiusfester i danske, middelalderlige kalendarier (ved Merete Geert Andersen – de øvrige ved Thelma Jexlev, Per Raslow og Svend Gissel). Opremsningen af pantsættelser foretaget af skiftende ejere til Svanholm, der ligger umiddelbart op til oldenområdet, antyder langvarig krisetilstand. Når det imidlertid bl. a. belæg herfor til slut (s. 326) anføres, at det 1427 lykkedes en »bonde«, Per Jensen af Ferslev at »frigøre« sig, burde det vel tillige have været anført, at det tabte forlæg for kildestedet (Rep. I, nr. 6341) efter formlen (»giver NN frihed og frelse for Peder Oxes bøns skyld«) at dømme tør anses som et af de tidligst kendte adelsbreve; men herved er vi jo inde på en ganske anden problematik.

Udenpå omslaget og som illustration bringer rapporten en faksimilegengivelse af en notits o. 1500 i Roskildebispens jordebog, som er det eneste belæg for det formodede, forsvundne »Skøneby«, der ifølge C. A. Christensen havde 12 bol og altså var en stor landsby. Skøneby-problemet er en af undersøgelsens tilbagevendende temaer; diskussionen af det ender med, at arbejdsgruppen efter fornyet granskning af kildestedet afviser »Skøneby« (såvel som »Ravnstrup«) som pålidelige bebyggelsesnavne i herredet. Når diskussionen berøres her, skyldes det, at notitsen med al rimelighed bør læses anderledes, end det sker i rapporten. Der skal selvfølgelig gode grunde til at gå i rette med en autoriseret udgave, men det må nu til, da læsningen underbygger arbejdsgruppens tolkning. Ordet efter »Hornsherred« („th“) bør efter gældende regler læses »th(en)« og ikke »th(er)«. Det giver meningen: 12 bol jord på olden . . . *den*, som fordom var »skøne by« (eller »skøue by«). Bogstavret gengivet står der: »Item haffuer Roßchilde domkircke xij boool Jorde poo olden i Horn(n)shr(et)t th(en) som fordom war skøne by effth(er) gamble træbog(s) lydelse. Och hørde som(m)e aff sa(m)e by Bespen tiill oc som(m)e capitel«. Selvfølgelig vil tilfældet, at »Hornsherred« er forskrevet, så det kan give anledning til påstand om, at »nasalstregen« over ordet også skulle kunne opløses som r. Dette strider bare mod de almindelige skrivervaner ved år 1500.

Trods undersøgelsens varighed og omfang (21 møder foruden feltarbejdet, 144 arbejds-papirer) er det lykkedes at styre de mange enkeltbidrag ind i samme leje. Stødfugerne er ganske vist tydelige, og de mange fremstillinger krydser både eget og andre spor. Det kan virke omstændeligt men ikke ucharmerende, hver gang tidligere bekendtskaber dukker op under nye synsvinkler. Derved har en del af det engagement og den opdagerglæde, som må have præget arbejdet i gruppen, fået lov at forfriske rapporten. Der er anledning til at rette tak fra historisk hold til forskningsrådene, hvis tillid og støtte har gjort det muligt at etablere et tværvideenskabeligt forskningsmiljø og give historikerne mulighed for at tumle et stort projekt. Nu venter vi spændt på rapporterne fra de andre undersøgelsesområder.

Michael Hertz

H. V. Gregersen: Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene. Odense University Studies in History and Social Sciences 19. Odense, Universitetsforlaget 1974. 393 s.; 100 kr. + moms.

Det er et meget væsentligt emne, der er taget op i denne disputats. Den beskæftiger sig med en side af det spørgsmål, der må siges at ligge helt centralt i Sønderjyllands historie: Hvorfor går grænsen i dag netop ved Skelbækken? Problemet hænger nøje sammen med den sproglige udvikling i grænselandet. Flere historikere har i de sidste årtier inter-

esseret sig for disse sprogligt-historiske forhold og derved for så vidt fortsat linjen fra Allens klassiske værk herom – dog uden hans nationale lidenskab. Det gælder f. eks. disputatser som Karl N. Bock: *Niederdeutsch auf dänischem Substrat* (1933) og G. Japsen: *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814* (1968) samt skrifter og artikler af Troels Fink og H. Hejselbjerg Paulsen m. fl. Med Gregersens disputats føjes et vigtigt bidrag til denne litteratur og til besvarelsen af det ovennævnte spørgsmål.

Bogen er delt i to hovedafsnit med 1440 som delingsår. Det første omhandler Sønderjylland som helhed, det andet specielt Nordslesvig. Første del er igen delt op i flere tidsafsnit. Selv om det er den sproglige udvikling, der er i søgelyset, indledes hvert af disse afsnit med en omtale af de politiske forhold i det pågældende tidsrum. Disse redegørelser rummer intet egentlig nyt og kunne for så vidt have været forudsat bekendt. Det er dog nok nyttigt, at de er taget med. Dels danner de politiske forhold på mange måder baggrunden for den sproglige udvikling. Dels får man herigennem et mere afrundet billede af landsdelens historie i ældre tid, faktisk en hel Sønderjyllands historie i middelalderen, også for andre end specialister, bygget på forfatterens grundige kendskab til både danske og tyske fremstillinger.

Men hovedinteressen samler sig om de mere direkte årsager til plattyskens fremtrængen: den holstenske adels bosættelse, tyskheden i byerne, og ikke mindst gejstlighedens indflydelse. Hvad det første angår, går forfatteren ud fra, at denne bosættelse til dels skal sættes i forbindelse med den senmiddelalderlige agrarkrise. Som følge af den var der let adgang til øde jord i Sønderjylland. Spørgsmålet bliver så, hvorfor den holstenske adel bedre kunne udnytte situationen end den danske. Det er et spørgsmål af væsentlig betydning for ikke blot sønderjysk, men også rigsdansk historie. Gregersen besvarer det med en formodning om, at den holstenske adel – foruden at have ressourcer i det erobrede slaviske område – på et tidligt tidspunkt kan have indset fordelene ved at omlægge driften fra korn- til kvægavl. Det er en interessant forklaring, selv om ikke alle vil tillægge den samme betydning (se HT 74, s. 133 f.).

Det har dog utvivlsomt tillige spillet en rolle, at adelen havde det politiske rygstød i Schauenburgernes magtstilling i Sønderjylland i tiden efter 1325, da adelens bosættelse netop synes at tage fart. Denne magtstilling har også haft betydning for kirkesprogets udvikling. Det påvises i denne forbindelse, hvorledes der skete et skifte fra dansk til tysk i Slesvig domkapitel, netop i årene 1325–50. Således blev Slesvig et udgangspunkt for fortyskningen i bispedømmets område. Det understreges, at det ikke var i egenskab af købstad, at Slesvig fik denne rolle. Gregersen forkaster tanken om, at byerne skulle have haft afgørende betydning for landdistrikternes fortyskning, at de sydslesvigske byer virkede »udstrålende« på det danske opland. Det er en hypotese, som bl. a. Karl Nielsen Bock gjorde sig til talsmand for i sin disputats, og som har haft en vis betydning i diskussionen om Sydslesvigs fortyskning.

Men Slesvig fik afgørende betydning som kirkeligt centrum. Som modvægt mod indflydelsen fra dette efterhånden tyske bispedømme fandtes der imidlertid i Nordslesvig både egne, der hørte under Ribe bispestol og under Odense (Ærø og det meste af Als). Her måtte det naturligvis blive dansk kirkesprog, der benyttedes, for så vidt latinen gav plads for det. Der fandtes dog også et mindre område, der havde en særstilling, og som forfatteren interesserer sig særligt for. I Haderslev var der en slags filial af domkapitlet i Slesvig, det såkaldte kollegiatkapitel. Det havde som sit område det daværende Barved syssel provsti mellem Kolding fjord og Genner bugt. I 1309 bestemtes det i kapitlets statutter, at »enhver, der er født i Barved syssel provsti og bliver forfremmet til præst, skal gøre tjeneste i Haderslev kor i to år«. Da dansk blev disse præsters kultursprog ved siden af latinen, var der altså også her en dansk modpol til den slesvigske bispestol.

En interessant episode i kollegiatkapitlets historie er i øvrigt de år, da Erik af Pomern havde herredømmet over denne del af Sønderjylland, og Slesvig bispedømme faktisk var delt. Netop i disse år foregik der en omfattende ombygning af Vor Frue Kirke i Haderslev, og Gregersen mener – sikkert med rette – at denne byggeperiode skal sættes i forbindelse med, at kapitlet søgte at skabe et selvstændigt Haderslev stift, og dermed gøre kirken til en virkelig domkirke. I 1431 blev imidlertid alle drømme om et sådant selvstændigt stift kuldcastet. Flensborgs fald og dets følger, især fra 1440, gøres i disputatsen til det store skel i Sønderjyllands ældre historie. Det er der god grund til. Med nederlaget i 1431 var kampen om Sønderjylland afgjort for lange tider. Det banede vejen for dannelsen af et Slesvig-Holsten. Og det betød, at øvrigheds- og administrations-sproget i hele Sønderjylland fra nu af var tysk.

Hermed regner forfatteren faktisk Sydslesvigs skæbne for beseglet. Det kommer til udtryk ved, at bogens andet hovedafsnit kaldes »Sønderjylland fra Skelbæk og Flensborg fjord til Kongeå og Kolding fjord«. Denne del koncentrerer sig altså om plattyskens udbredelse i Nordslesvig. Den søger først og fremmest at godtgøre, at plattysk allerede før reformationen var ved at bide sig fast i en del af Nordslesvig, nemlig den del, der stod direkte under Slesvig domkapitel.

Et af de væsentligste beviser herfor finder Gregersen i de såkaldte »sognevidner«, dvs. de retslige resultater af forhandlinger, som den lokale befolkning førte i forbindelse med søndagsgudstjenesten. Det var den lokale præst, der valgte hvilket sprog disse dokumenter skulle nedskrives på, og det viser sig, at de tydeligt markerer den nævnte skillelinje: Sognevidnerne fra det slesvigske domkapitels embedsområde er alle på plattysk, hvorimod de fra Ribe stift og Barved syssels provsti er danske på et par undtagelser nær. Det samme synes inskriptioner på kirkeinventar at vise. Gregersen er gået grundigt til værks i landsdelens kirker og kan fastslå, at i det slesvigske domkapitels område findes der ingen inskriptioner på dansk fra middelalderen. Derimod findes et par eksempler på tyske indskrifter. Det er dog, som forfatteren også selv indrømmer, et meget spinkelt materiale.

Men selv i kollegiatkapitlet trængte tysk indflydelse efterhånden frem. Ved at opstille en liste over haderslevske kanniker i årtierne omkring 1500 og sammenligne dem med den tilsvarende liste fra Slesvig i 1300-tallet kan det påvises, at der var en lignende fortyskningsproces i gang i kollegiatkapitlet o. 1500, som der noget over 100 år før havde været ved domkapitlet i Slesvig. Denne proces må være blevet styrket af plattyskens indtrængen som øvrighedssprog i Haderslev. Parallelt med de øvrige byer fik Haderslev en førstepræst, der prædikede på plattysk, og en andenpræst, der stod for den danske prædiken. Det er en af de ting, der viser, hvorledes den katolske kirke i senmiddelalderen ved siden af sit latinske sprog tog hensyn også til folkesprogene. Forfatteren benytter flere lejligheder til at dokumentere dette for Nordslesvigs vedkommende, og det er da også en uundværlig forudsætning for, at den udvikling kunne foregå, som det er ham magtpåliggende at vise.

Bogens sidste større afsnit handler om reformationen og dens følger. Der gøres grundigt rede for det komplicerede forløb af reformationens indførelse i hertugdømmerne. Haderslev blev centrum for udbredelsen af den nye lære. Her blev en af Luthers dygtigste disciple gjort til provst og præst i Haderslev og superintendent over hertug Christians område Haderslev-Tørring, og den hidtidige kollegiatkapitelskole blev en evangelisk-luthersk præsteskoie. »Haderslev var i 1526 blevet et Nordens Wittenberg«. – I 1542 udfærdigedes den særlige kirkeordinans for Slesvig og Holsten. Derved understregedes fællesskabet mellem de to hertugdømmer i modsætning til kongeriget.

Siden Allens værk udkom, har reformationen været gjort til syndebuk for fortysknin-

gen i Sønderjylland. Der er det rigtige heri, at Luthers skrifter og Wittenberg som reformationens centrum i særlig grad gjorde tysk til det »hellige sprog«, og Allens opfattelse har præget de fleste fremstillinger, ikke mindst de mere populære, af Sønderjyllands historie. Derfor er det Gregersens fortjeneste så stærkt at have fremhævet plattyskens indtog allerede inden reformationen. Og det sandsynliggøres nu i dette sidste hovedafsnit, at reformationen for Nordslesvigs vedkommende standsede plattyskens videre fremmarch, og efterhånden trængte den tilbage. Desværre fremgår det ikke, hverken af kirkeordinansen af 1542 eller andet materiale, hvorledes reformatorerne angreb det sproglige problem i Sønderjylland. Det vil, som det siges om årene efter reformationen, »altid forblive et åbent spørgsmål ud fra hvilke kriterier de ledige præsteembeder er blevet besat i de egne, hvor den sproglige problematik var brændende«. Åbenbart har man foreløbig fulgt gammel skik og brug.

Mest oplagt er det for købstædernes vedkommende. Der fortsatte simpelt hen skikken fra katolsk tid med en førstepræst, der prædikede tysk, og en andenpræst med dansk prædikensprog. Vanskelighederne ligger i landdistrikterne. Her skal vi frem til 1600-årene, før sproggrænsen mellem dansk og tysk kirkesprog fandt sit leje – i nærheden af den nuværende statsgrænse, og samtidig omtrent lig den grænse, der allerede var blevet lagt o. 1350, da de holstenske grever beholdt den sydlige del af Sønderjylland. Men er kilde-materialet spinkelt til at belyse reformationens virkninger, så er der for forfatteren ingen tvivl om, at det blev af afgørende betydning, at det danske sprog fra nu af blev det hellige sprog for det meste af Nordslesvigs befolkning.

Alligevel holdt et andet skel sig foreløbig sejt i mange år efter reformationen, nemlig den ovennævnte grænse mellem Barved syssel provsti og det øvrige Slesvig stift, altså linjen Løjt–Ravsted–Hostrup. Det kan ses på sproget i de kirkebøger, der er bevaret fra denne tid, og det kan ses af inskriptionerne på prædikestolene. De sidste deler sig således, at de syd for den omtalte linje har plattyske indskrifter, mens de øvrige mest holder sig til det gamle latinske kirkesprog. Først noget efter år 1600 begynder det danske sprog at hævde sig på prædikestolene i nogle sogne under Ribe stift, et tegn på det danske kultursprogs fremmarch i dette århundrede.

Også andet kirkeinventar, alterstager, alterkalke og gravsten er nøje undersøgt. Eksemplerne er ikke mange, men de, der er, peger i samme retning: at plattysk i det sydlige område af Nordslesvig har holdt sig som kultursprog i adskillige årtier efter reformationen. Således understøttes tesen om, at det plattyske kultursprog havde bidt sig godt fast allerede i førreformatorisk tid.

Det er stort set dette område af Nordslesvig, der senere i nationalitetskampens tid blev kendt under navnet »Den truede firkant«. Det er en rimelig antagelse, at der er en forbindelse her. Forfatteren, der nævner denne mulighed, afstår dog klogelig fra at forsøge at dokumentere den. Dertil er materialet for svagt. Der er givet en anden forklaring på denne firkants opståen. Ludwig Andresen – og fra dansk side Frode Gribsvad – har søgt at sætte den i forbindelse med delingen af hertugdømmerne mellem kongen og gottorperne. Denne forklaring er tidligere blevet bestridt af Troles Fink, og også Gregersen må ud fra hele sin tese tillægge den ringe betydning.

Som nye faktorer i den sproglige udvikling kommer så fra 1600-tallet højtyskens fortrængen af plattysken som kultursprog samt det forbedrede skolevæsen. Det ligger uden for bogens rammer at gå dybere ind herpå. Dog gives der i bogens slutning en ret udførlig redegørelse for skolevæsenet i reformationsårhundredet og for spørgsmålet om plattyskens udbredelse i befolkningen ved denne tid.

Det er nyttigt, at denne disputats er kommet. Selv om den flere steder viser, hvor magert kildematerialet er, og selv om enkeltheder kan diskuteres, vil dens hovedtese uden

tvivl blive stående. Den gør op med myten om, at reformationen var en ulykke for det danske sprogs udvikling i Sønderjylland. Fremtidens skildringer af landsdelens historie kan ikke komme uden om denne bog.

(Redaktionen beklager denne anmeldelses sene fremkomst, skylden er ikke anmelderens).

Leif Ingvorsen

Inger Dübeck: Købekoner og Konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske retsstilling. Mit deutscher Zusammenfassung. Skrifter fra Det retsvidenskabelige Institut ved Københavns Universitet: 29. København, Juristforbundets Forlag 1978. 681 sider. 178,50 kr.

For denne afhandling har forfatteren erhvervet titlen »Danmarks første kvindelige dr. jur.«, eftersom hun er den første kvinde, der i Danmark har erhvervet den juridiske doktorgrad. Dertil kommer, at hun er den første hertillands, der har behandlet kvinderetlige emner i en juridisk disputats. Og det har hun gjort i den nok tykkeste disputats, der til dato er skrevet. På bogens omslag ses en kvinde, der bærer en tung byrde på sine skuldre. Dette billede forestiller ikke forfatteren, hvad man måske kunne tro, men bogens hovedperson, købekonen. Hendes byrde er en stor kurv, og da hun går foroverbøjet, er kurven sikkert fyldt op med varer, som hun har købt for at leve op til bogens titel. Hun er altså på vej hjem fra marked og bliver nok ved hjemkomsten mødt med spørgsmålet fra den gamle sang »Og hør lille moder...«.

Havde bogens titel f. eks. lydt: »Sælgekoner og skadelige monopoler«, så var bogstavrimet næsten bevaret, men så havde situationen været den modsatte: så havde hun været på vej til torvet for at sælge kurvens varer bedst muligt. Det er altså ikke ligegyldigt, om man er købekone eller sælgekone. Nok er køb og salg to sider af samme retshandel, men køber og sælger indtager to vidt forskellige retspositioner. Man kan muligvis leve af at sælge, men ikke af at købe. Men herom senere. Afhandlingens undertitel lyder: »Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske retsstilling«. Sjældent har en forklarende undertitel været mere på sin plads, for trods hovedtitlens kraft og klang er den dog lidet oplysende.

Afhandlingen er inddelt i fire hovedafsnit og afsluttes med en sammenfatning, en liste over kildematerialet, en bibliografi og et register. I *første hovedafsnit* angives tema- valg og forskningsproblemer. At disse problemer også er forfatterens helt personlige, fremgår af afhandlingens første sætning: »Det var min oprindelige plan at koncentrere undersøgelsen om kvindens retsstilling i næringslivet. Efterhånden som arbejdet skred frem, viste den kvinderetlige centrering sig at være en for snæver og uhensigtsmæssig afgrænsning og målsætning, idet den historiske erhvervsret f.s.v. angår de etableringsretlige og de konkurrence- og monopolretlige dele kun har været genstand for en begrænset interesse i den hidtidige danske retshistorie«. Under forsvaret udtrykte forfatteren det samme ved at betegne den tidligere behandling af erhvervsretten som »stedmoderlig«. Heri ligger sikkert hverken en bebrejdelse overfor stedmødre eller retshistorikere, blot en konstatering af, at en behandling af kvindernes erhvervsretlige stilling forudsætter et kendskab til erhvervsrettens historie i almindelighed.

Herefter synes forfatteren at kunne vælge en af to fremstillingsmåder: enten at lade en erhvervsretlig fremstilling gå forud for en redegørelse for kvindernes retsstilling, eller at give en gennemgående fremstilling af erhvervsrettens udvikling, som løbende suppleres med de kvinderetlige aspekter. Dette sidste antyder undertitlens: »med stadigt henblik«, og det siges også i indledningen, at det gennemgående hovedtema er at belyse erhvervsrettens udviklingshistorie under særlig hensyntagen til kvindens position i næringslivet.